

В. В. Самодурова

**ОЛЕКСІЙ ІВАНОВИЧ МАРКЕВИЧ – ПЕРШИЙ ЛІТОПИСЕЦЬ
ОДЕСЬКОГО
(НОВОРОСІЙСЬКОГО) УНІВЕРСИТЕТУ**

У статті висвітлюються деякі сторінки життєвого і творчого шляху професора кафедри російської історії Новоросійського університету О. І. Маркевича (1848-1903) у зв'язку з написанням ним історичної записки до 25-річного ювілею самого молодого, на той час, університету країни.

Ключові слова: історія Одеси, Одеський (Новоросійський) університет, О. І. Маркевич, наукові товариства, історіографія.

У наукових колах Одеси до середини ХІХ ст. склалися певні традиції у вивченні півдня країни, в яких багато в чому задавала тон діяльність одного з перших в країні наукових товариств – Одеського товариства історії та старожитностей (1839). Традиції ці були закріплені відкритим Новоросійським університетом, перед яким ще за його появи прямо висувалося завдання великомасштабних краєзнавчих розвідок. Особлива роль у таких дослідженнях належала першим узагальненням з історії окремих установ краю і самого Новоросійського університету. У числі цих узагальнень, підбиваючи підсумки його діяльності в різні роки його історії, осібно стоять роботи, які написані з приводу чергових ювілеїв університету [Л. 1]. За півторастолітню діяльність Одеського університету накопичився досить солідний арсенал подібних робіт. У концептуальному плані кожна з них була наскрізь пронизана духом свого часу. Найпершою роботою такого плану стала монографія «25-річчя Імператорського Новоросійського університету. Історична записка та академічні списки» [Л. 2]. Написана в 1890 р. професором О. І. Маркевичем до першого ювілею університету, книга стала своєрідною «часів єднальною ниттю», що дає відповіді на багато важливих питань: як утворювався університет, хто стояв біля його витоків, які завдання перед ним ставилися [5].

Під скромною назвою «історична записка» було видано великий труд, що містить в собі історію самого молодого тоді університету країни за перші 25 років його існування. Твір складений головним чином за офіційними документальними джерелами, але оживлений

також відомостями приватного характеру. Головними документами про діяльність університету були справжні рукописні протоколи засідань Ради Новоросійського університету, а також університетські справи, що знаходилися на той час в архіві канцелярії Попечителя Одеського навчального округу. Велика кількість фактичного матеріалу, підкріпленого архівними даними, зробила монографію живою, нестаріючою, яка до теперішнього часу служить настільною книгою для всіх, хто займається історією *Alma mater*.

Олексій Іванович Маркевич – історик, народився в 1847 р [Лл. 3]. Після навчання в Ніжинському ліцеї і потім в Новоросійському університеті (вільний слухач історико-філологічного факультету) він багато викладав у різних, переважно одеських навчальних закладах. З січня 1880 р. – в Новоросійському університеті, де почав читати лекції з російської історіографії. Після захисту магістерської (1879) та докторської дисертацій (1888) він отримав ступінь доктора російської історії, а в наступному році був затверджений екстраординарним професором кафедри російської історії. На цій посаді А. І. Маркевич викладав у Новоросійському університеті до 1895 р. [Лл. 4]. Останні 15 років роботи в університеті стали періодом кипучої і натхненної наукової, громадської та благодійної діяльності. За ці роки їм опубліковано близько ста робіт. Вчений різноманітних і універсальних обдарувань став автором численних праць з російської історії XVI і XVII ст., з археології, історії російської літератури. До цих пір цінується фахівцями зібрана і видана О. І. Маркевичем найдокладніша і точна біографія Г. К. Котошихіна, автора твору про Московську державу XVII ст., в якій зібрані важливі дані для вивчення державного і суспільного життя допетрівської Русі [10].

Різносторонність наукових інтересів О. І. Маркевича, його одночасне членство в цілому ряді наукових товариств (Одеське товариство історії та старожитностей, Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті, Російське археологічне товариство, Історичне товариство при Санкт-Петербурзькому університеті, Товариство Нестора-літописця при Київському університеті св. Володимира, Церковно-археологічне товариство при Київській духовній академії та ін.), а також участь в архівних комісіях (Таврійська, Рязанська, Нижегородська, Катеринославська та ін.) не могли не відбитися на тематиці його публікацій. Крім того, О. І. Маркевич брав діяльну участь у ряді з'їздів самого різного рангу і постійно друкувався в журналах, виданнях наукових товариств та ін. [9].

Крім наукової та викладацької діяльності, професор О. І. Маркевич з другої половини 1880-х рр. починає активну роботу в просвітницьких та благодійних товариствах і установах. Так, в 1886 р. він був

запрошений на посаду секретаря Одеського біржового комітету. З 1886 по 1903 рр. О. І. Маркевич був секретарем Одеського комітету торгівлі та мануфактур. З 1887 р. – дійсним членом Одеського слов'янського товариства св. Кирила і Мефодія і т. д. Можна було б ще кілька абзаців у тексті присвятити перерахуванню тих численних виборних посад, на яких перебував вчений. Так, згадуючи про популярність А. М. Маркевича серед найрізноманітніших міських кіл, його друг, соратник і колега, професор ІНУ І. А. Линниченко¹ [Лл. 5] писав: «... він своєю діяльністю нагадував сторуких язичницьких божків. Тільки маючи сто рук і сто годин в день, може звичайний смертний виконати ту масу роботи, яку добровільно звалював на свої могутні плечі Олексій Іванович ... Його ранок був справжнім ранком міністра. На письмовому столі лежала купа кореспонденції – запрошення на незліченні засідання, всілякі коректури, листи – і більша частина їх з проханнями. Вхідні двері щохвилини впускали одного відвідувача за іншим. Один просив клопотання про місце, інший про прийом сина чи дочки до навчального закладу, ... студент приходив за книгою, письменник – за порадою, репортер за відомостями, службовці різних благодійних установ з доповідями, столітня стара – за квитанцією на вугілля. І О. І. Маркевич знаходив час поговорити з кожним, підбадьорити, втішити, дати пораду, накидати лист до впливової людини, доброзичливо розкритикувати молодий труд, підписати папери і квитанції, а репортерів продиктувати цілу статтю ... За коротку межу людського життя йому точно хотілося зробити роботу декількох життів» [3] [Лл. 6].

Серед численних благодійних організацій, в яких брав участь професор О. І. Маркевич, слід зупинитися на діяльності Товариства допомоги колишнім вихованцям Рішельєвського ліцею та Новоросійського університету, який зіграв важливу роль у появі історичної записки. Товариство існувало з травня 1885 р. по травень 1916 р. Головою в ньому був професор математики і ректор Новоросійського університету С. П. Ярошенко², у якого було багато проектів у рамках діяльності товариства, у тому числі – створення цілого ряду видань з історії університету та ліцею. Деякі з проектів знайшли своє здійснення, наприклад, «Рішельєвський ліцей і Новоросійський університет. Збірник, видаваний колишніми вихованцями...» [12] і т. д. Думка про написання «25-річчя Імператорського Новоросійського університету» належала не стільки О. І. Маркевичу, скільки, більшою мірою, його товаришам - колишнім студентам Новоросійського університету, з якими він тісно спілкувався, будучи членом правління Товариства допомоги [Лл. 7].

З жаром узявся О. І. Маркевич за роботу як вихованець, як професор дорогого для нього університету. На написання роботи йому було виділено

всього 7 місяців, при цьому він не був звільнений від обов'язкових занять як викладацьких, так і в частині громадських навантажень. Тільки дивовижна працездатність, скрупульозність справжнього дослідника, знання вченого-енциклопедиста та живий, товариський характер, допомогли А. І. Маркевичу за такий короткий термін створити подібну роботу. Поспішність друкування послужила джерелом деяких помилок і пропусків. У передмові, написаній 26 квітня 1890 р., О. І. Маркевич, усвідомлюючи всі недоліки і прорахунки, які опинилися в результаті такої складної і громіздкої роботи, просив вибачення у читачів і у героїв його книги за ті похибки, які він передбачав. Там же було виражено почуття глибокої вдячності всім тим, хто брав «теплу участь» у його роботі. Насамперед, – ректору Новоросійського університету С. П. Ярошенко, завдяки якому, значною мірою, була здійснена можливість скласти цю працю. Підтримку і співчуття зустрічав автор у всіх інших осіб, до яких звертався за відомостями. Найбільше підтримки було з боку редактора «Записок Новоросійського університету» професора О. О. Кочубінського³ [Іл. 8]. При потужному сприянні з його боку чимала за розмірами (734 стор.) книга була надрукована всього за 2 місяці і коштувала, до речі, на той час досить недорого (1 руб. 50 коп.), як і личило такого роду виданням [1].

Передує книзі дуже зворушлива присвята: «Всім, трудящим на благо Імператорського Новоросійського університету присвячує свій твір автор» [Іл. 9].

Творча манера автора, його схильність до описово-повістувального жанру, а також бажання дати читачеві максимум потрібної і корисної інформації, зробили книгу насиченою безліччю фактів і бібліографічних посилань. Вона має складну структуру і доповнена численними додатками у вигляді академічних списків, таблиць і т. д. Можна із задоволенням констатувати, що робота не несе жодного ідеологічного навантаження, читається легко і цікаво.

Обширна і досить ґрунтовна праця О. І. Маркевича особливо цікава у першій своїй частині (1-148 стор.), де йдеться про трирічні митарства стосовно перетворення одеського ліцею в університет. Тут повідомлено багато виписок з нескінченного листування з цього предмету з 10 червня 1862 р., коли це перетворення було остаточно вирішено в своїй основі, до 1 травня 1865 р., коли, нарешті, відбулася давно очікувана подія.

Середню і, звичайно, найціннішу частину книги, займає систематичний огляд історії кафедр і різних навчально-допоміжних установ з 1865 по 1890 рр., а також розповідь про управління університетом, про наукові товариства, наукові з'їзди, премії і про студентське середовище. Дуже важливо, що в другій частині, після відомостей про

історію факультетів і кафедр, О. І. Маркевич помістив алфавітний список всіх викладачів із зазначенням часу їх служби та з посиланням на сторінки книги, де вони згадуються. Протягом 25 років свого існування Новоросійський університет мав 145 викладачів, тобто професорів, екстраординарних професорів (штатних і позаштатних), доцентів, приват-доцентів, сторонніх викладачів та лекторів. Всі вони внесені в алфавітний список, що, звичайно ж, полегшує пошук відомостей про потрібну особу. Необхідним доповненням цієї частини книги є академічні списки (почесні члени університету; особи, які мають вчені ступені університету; списки осіб, які закінчили університет; склад службовців і т. д.).

Своєрідна презентація книги відбулася в дуже урочистий момент і в дуже урочистих обставинах. 1 травня 1890 р. (за старим стилем) в 1 час дня пополудні в Новоросійському університеті при великому скупченні народу єпископом Єлісаветградським преосвященим Мемномом, при служінні професора богослов'я протоієрея В. М. Войтковського, а також у присутності всього соборного духовенства в Олександро-Невській університетській церкві було відслужено молебень (без літургії) з нагоди ювілею університету. Після молебня було звершено урочистий акт, на якому професор О. І. Маркевич прочитав записку про діяльність університету за минулі 25 років. Він почав свій виступ такими словами: «Рівно 25 років тому в цій же залі відбулася знаменна подія відкриття Новоросійського університету. Не сумніваюся, що в даний час тут знаходиться чимало осіб, з радісним биттям серця присутніх при цьому відкритті, що і нині з таким же світлим почуттям про нього згадують. Вважаю себе щасливим і я, що на мене, вихованця тутешнього університету і потім його викладача, випав нелегкий, але почесний жереб – бути першим його історіографом» [5].

Короткий зміст історичної записки 25-річчя Новоросійського університету відразу ж було передруковано в «Одеському віснику» і отримало схвальні відгуки широкої публіки. Повний текст монографії був надрукований в 53 томі «Записок Новоросійського університету» та окремим тиражем як самостійне видання в друкарні «Економічна» [Іл. 10].

До монографії О. І. Маркевича, присвяченої 25-річному ювілею університету, було надруковано спеціальний додаток у вигляді великої за розміром віньетки з фотографіями всіх професорів, які викладали в університеті за цей період [Іл. 11]. Автору статті відомі 2 копії такої віньетки, що збереглися до нашого часу. Одна знаходиться в бібліографічному відділі Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, а інша – в Зоологічному музеї біофаку.

У відомій роботі П. С. Шестерикова «Постановка бібліотечної справи...» (1915) [11] є докладний опис приміщень університетської бібліотеки на той час. Зокрема, в ній йдеться про те, що в 1900 р. будівлю університету по Преображенській вулиці було перероблено під факультети історико-філологічний, юридичний, музей образотворчих мистецтв і бібліотеку. До нього приєдналася відокремлена будівля книгосховища, яка виступає в Міський сад. Бібліотека зайняла 1-й і 2-й поверхи кутового фасаду перебудованої будівлі. Перехід бібліотеки в нове приміщення дозволив обладнати в ній кілька кімнат, де б професори могли стикатися з книгою. Серед них – професорська журнальна лекторія, тобто читальний зал з новинками спеціальної літератури. У журнальній лекторії уздовж стін розташовувалися висячі вітрини, на яких виставлялися останні номери журналів поточного року. Крім вітрин з журналами, в залі була вивішена велика рама з портретами професорів Новоросійського університету, що перебували на службі у першому 25-річчі університету, а на протилежній стіні – портрет М. І. Пирогова з власноручним написом «Люблю і поважаю молодість, тому що пам'ятаю свою». У книзі П. С. Шестерикова є фотографія внутрішнього вигляду лекторії з портретами професорів на стіні. При зіставленні віньєтки з портретами професорів на стенді з професорської лекторії можна зробити однозначний висновок, що стенд – це збільшена копія віньєтки, надрукованої в якості додатку до роботи О. І. Маркевича «25-річчя Імператорського Новоросійського університету. Історична записка та академічні списки» [Л. 12].

У наш час книга О. І. Маркевича стала бібліографічною рідкістю, знайшла друге життя, ставши легко доступною читачеві на сайті Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова. Паперове ж перевидання цього чудового раритету чекає свого часу.

Примітки:

¹ Линниченко Іван Андрійович (1857-1926) – історик, археолог, історик літератури. Доктор наук (1894). Член-кореспондент Імператорської Санкт-Петербурзької академії наук по історико-філологічному відділенню (розряд історико-політичних наук) (1913). Член-кореспондент Російської академії наук (1917) та Академії наук СРСР (1925). Член-кореспондент Краківської Академії наук (1901). Наукові інтереси стосувалися археографії, археології, біографістики, дипломатики, джерелознавства, історії України, історії права, історіографії та етнографії. Професор Новоросійського університету (1884-1919). У своїх дослідженнях розвинув широкий спектр спеціальних історичних дисциплін: археографію, архівістику, джерелознавство, історичну бібліографію, історіографію, музеєзнавство. Головним центром діяльності професора було Одеське бібліографічне товариство при Новоросійсько-

му університеті, який він очолював (1911-1919). Висунув ряд важливих для розвитку суспільного життя Одеси ініціатив: підстави народного університету, краєзнавчого музею та міського архіву. Зробив значний внесок у літературознавство і кримознавство.

² Ярошенко Семен Петрович (1846-1917) – російський математик, міський голова Одеси з 2 по 11 травня 1905 рр. У 1863 р. вступив до Рішельєвського ліцею, після закінчення якого вступив до Київського університету. У 1865 р. перевівся до відкритого в Одесі Новоросійського університету на II курс математичного відділення фізико-математичного факультету. Закінчив університет в 1868 р., ставши першим випускником, удостоєним золотої медалі. У 1870 р. отримав ступінь магістра і був обраний доцентом Новоросійського університету по кафедрі чистої математики. У 1871 р. отримав докторський ступінь і був обраний екстраординарним професором, а в 1873 р. – ординарним професором. З 1881 по 1890 рр. був ректором університету. З 1895 р. С. П. Ярошенко обіймав посаду голови правління громадської організації «Товариства взаємного кредиту». Був гласним Думи протягом двох термінів по чотири роки, в 1905 р. був обраний на третій термін. 2 травня 1905 р. його обрали міським головою Одеси.

³ Кочубінській Олександр Олександрович (1845-1907) – професор Новоросійського університету по кафедрі слов'янознавства; син бессарабського священика. Навчався в гімназії при Рішельєвському ліцеї і в Московському університеті (1863-1867), де закінчив курс по історико-філологічного факультету. У 1867-1869 рр. був учителем гімназій у Володимирі та Одесі. У 1869 рр. був відряджений за кордон для вивчення організації середніх шкіл у Німеччині та Австрії. У 1871 р став викладати слов'янську філологію в Новоросійському університеті. З 1873 – магістр, доцент університету. Неодноразово відвідував слов'янські країни з науковими цілями: в 1874-1876 рр. надсилав з-за кордону розширені звіти, надруковані в «Записках Новоросійського університету». З 1877 р. – доктор, ординарний професор Новоросійського університету. У 1896-1900 рр. був головою Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті.

Список використаної літератури

1. А. С – ч. [Рецензия] // Киев. старина. – 1891. – № 9. – С. 506-507. – Рец. на кн. : Маркевич А. И. Двадцатипятилетие Новороссийского университета. Историческая записка и академические списки / Маркевич А. И. – Одесса, 1890. – 784 с. ; То же // Зап. Новорос. ун-та. – 1890. – Т. 53.

2. Кушнір В. Г. Українці Одеси: до аналізу етнографічної спадщини О. І. Маркевича / Кушнір В. Г. // Зап. іст. фак. – 2005. – Вип. 16. – С. 29-34.
3. Линниченко И. А. А. И. Маркевич : биограф. воспоминания и список трудов. – Одесса : Экон. тип., 1904. – 48 с.
4. Маркевич А. И. : биобиблиографический указатель / Одес. гос. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка ; сост. : В. В. Самодурова, И. В. Максименко ; науч. ред., автор вступ. ст. Т. Н. Попова. – Одесса, 1997. – 150 с.
5. Маркевич А. И. Императорский Новороссийский университет : ист. зап., чит. на торжеств. акте университета / Маркевич А. И. // Одес. вестник. – 1890. – 2 мая (№ 114), 3 мая (№ 115).
6. Мирошниченко В. А. И. А. Линниченко о А. И. Маркевиче / Мирошниченко В. А. // Зап. іст. фак. – 1998. – Вип. 7. – С. 146-151.
7. Мирошниченко В. А. Деятельность А. И. Маркевича в Одесском обществе истории и древностей (по материалам «Записок» ООИД) / Мирошниченко В. А. // Зап. іст. фак.— 1997. – Вип. 5. – С. 160-165.
8. Отчет правления Общества вспомоществования бывшим воспитанникам Ришельевского лицея и Императорского Новороссийского университета с 1 мая 1890 по 1 мая 1891 г. – Одесса, 1891. – 8 с.
9. Попова Т. Н. Историография в лицах, проблемах, дисциплинах : из истории Новороссийского университета / Т. Н. Попова. – Одесса : Астропринт, 2007. – 535 с.
10. Попова Т. Н. К биографии А. И. Маркевича / Попова Т. Н. // Проблемы славяноведения. – Брянск, 2003. – Вып. 5. – С. 93-105.
11. Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России. – Одесса, 1915. – 259 с.
12. Ришельевский лицей и имп. Новороссийский университет : сб., изд. бывшими воспитанниками лицея и университета. – Одесса, 1898. – 56 с.
13. Синявська О. О. До питання про археографічну діяльність О. І. Маркевича / Синявська О. О. // Зап. іст. фак. – 1999. – Вип. 9. – С. 218–222.
14. Синявська О. О. Історичні погляди О. І. Маркевича / Синявська О. О. // Зап. іст. фак. – 2001. – Вип. 11. – С. 124-131.